

Metamorphosis Transylvaniae

APOR PÉTER kétszáz esztendővel ezelőtt írta meg ismert emlékiratát Erdély átalakulásáról és elsiratta benne a régi patriárchálizmust, a puritán, egyszerű, ősi magyar életformát. Panaszkodott a titulusok, vendégségek, köntösök és más efféle külsőségek terén beállott változásokról s nyíltan bevallotta, hogy ő „Erdélynek régi alázatos együgyűségében holtig megmaradott”. A belső lényeket, amely a „náj módi”, az új külső formák mögött jelentkezik, nem nagyon kutatta, csak a külső megzavarodás tűnt fel neki, a címek, a rangok és a cifrább életmód terjedése, a régi erdélyi életmód megváltozása. Gyakran idézik társadalmi változások idején azóta is *Metamorphosis*-át és minden nagy átalakulás idején elhangzik a panasz: hűtlenek lettünk a régi életelvekhez, eszményekhez, s emlegetik, hogy az új formák és elvek a társadalom hagyományaival és érdekeivel ellenkeznek. Nemcsak a mereven konzervatív, a holtáig „alázatosan együgyű” szemlélet lát mindig veszedelmet az életformák és közszellem változásában, hanem az az aggodalom is, amely az eszmék megzavarodásában, a régi és az új életelvek összeütközésében súlyos társadalmi válság tüneteit észleli s a különösen sorsos időkben a nemzeti erők hanyatlásától tart. Pedig a külső események soha nem maradhatnak hatás nélkül a közszellemre, életformára, s így különösen a társadalom életét leginkább megrázó események, a hatalmi változások mindig egyúttal zavartságot, társadalmi átalakulást és a közszellem változását is jelentik, sőt az egyensúlyi állapotából kilendített társadalomnak hosszas ingásokra van szüksége, amíg új és természetes állapotának megfelelő egyensúlyhelyzetet tud magának ismét biztosítani. Természetes jelenség ez és csak az szemléli az átalakulással járó belső és külső zavart a meglepett ember félelmével, akinek romantikus vagy utópisztikus a társadalomszemlélete.

A boldog hazatérés után egy évvel Erdélyben is mind gyakrabban hallunk aggodó figyelmeztetést, hogy az elmúlt huszonkét esztendő tapasztalatait nem igyekezünk következetes módon érvényesíteni, az erények, melyeket a nehéz idők kifejlesztettek, egyre jobban halványulnak. Az előkelősködés, az osztálygóg, a hiúság, a hivalkodás kikezdte már az egyszerűség és puritánság meghatározta erdélyi életformákat. A frázis-hazafiság gondolatvilága hódít a pozitív, cselekvő magyarság gondolata helyett. Az egység, melyet az önfenntartás ösztöne alakított ki, nehezen akar az új körülmények közt is építő gondolattá válni. Erdélyieskedünk, anélkül, hogy ennek szellemi és erkölcsi tartalmát éreznők és értenők. Súlyos iskolát járunk, de – hangzik a vád – ennek az iskolának a tanulságait gyorsabban felejtjük el, mint ahogy az természetes és szabad volna.

Tehát Erdély *újabb metamorphosis* korát érte meg s a változás feletti aggodalmat hangoztatják azok is, akik itt éltek az elmúlt két évtizedben s azok is – a csalódás hangján –, akik bár nem ismerték közvetlen tapasztalatból a kisebbségi életet, de most, amikor Erdéllyel találkoznak, úgy érzik: ez még sem az a tündérország, aminek elképzelték. A sokat emlegetett szenvedések nem kovácsolták olyan szétszakíthatatlan egységbe az erdélyi magyarságot, mint ahogy azt a Királyhágón túl hitték, itt is találkozni gáncsokodással, széthúzással, göggel, egyéni és csoportönzéssel, egymás iránti irigységgel, világnézeti ellentétekkel. Az elszakíttóság ideje alatt Erdélyről romantikus kép alakult ki a lelkekben, olyan társadalom képe, amelynek harmóniáját egyáltalán nem zavarják osztály-, felekezeti és világnézeti ellentétek s olyan általános embertípusról keletkeztek legendák, amelyek a heroikus helytállásnak, aszketikus kötelességteljesítésnek s az elnyomó hatalommal szembeni kemény és bátor küzdelemnek nap mint nap világító példáit mutatja. A képzelet mértéke túl magas volt, a valóság és a fantázia nem egyezett az embertípus és a társadalomalkat megítélésében, – természetesen, hogy a képzelgőnek csalódnia kellett. Ez nem is lényegbe vágó jelenség, de annál inkább meggondolkoztató, hogy olyanok is, akik életünk és életformánk valóságát ismerték, figyelmeztetnek, hogy társadalmunk gondolkodása gyorsabban változik, mint ahogy feltehető volt s az eszmények, amelyek ezt a társadalmat két évtizeden át megtartották, egyre kevésbé jelentenek életformáló erőt: a belső fegyelem lazul, a tudatos áldozatkészség lankad, az öntudatos kötelességvállalás ritkábban jelentkezik, a nemzeti közösséget összefűző szálak egyre gyöngülnek s a régi életformákat hazug és hamis életformák kezdik felváltani. Egyszóval: az erdélyi magyar társadalom magatartása és közszelleme már most sem a régi.

VITATKOZÁS HELYETT megállapítással válaszolunk az aggodalmaskodóknak. Az erdélyi magyarság emlegetett erényeit jórészt a védekezés ösztöne hozta létre s mi sem természetesebb, hogy mihelyt megszűnt a védekezés szüksége, halványulnak az erények is. De az erények terén beállt változás még korántsem az a katasztrófális szembefordulás, borúlátást indokoló metamorphosis, amelyről ma annyi szó esik. Amit átalakultnak vélnek olyan sokan, az valójában megelőzőleg sem volt teljes valóság. *Az erdélyi magyarság gondolkozásában és magatartásában nagy reform indult meg ezelőtt huszonekét esztendővel, de ez a reform sajnálatosan nem fejeződött be.* Áltatnánk magunkat, ha azt mondanók, hogy az erdélyi magyar társadalom a hazatérés idején a maga egészében, gondolkodásában, társadalmi szemléletében, szervezettségében már olyan volt, mint amilyennek legjobbjai szerették volna látni. A társadalom átalakulása mindig lassú, lépésről lépésre megvalósuló folyamat és eredményei nem mutatkoznak mindenütt és mindenki előtt a maguk teljes valóságukban. Az idea mindig megelőzi a gyakorlatot, s mi különösképpen későre kezdtük meg a belső erők igazi kifejtését, a szervezett nemzeti élet kiépítését. Az új életelvek már korán megszülettek, de a társadalom új gondolkodásának teljes kialakulásához nem volt elégséges idő. Tagadhatatlan, hogy élt és hatott egy új közszellem, de még nem volt elég erős ahhoz, hogy a maga jegyeit a társadalom minden rétegére rányomja. A magyar társadalom fejlődéséből és szerkezetéből következtek a társadalmi átalakulás útjába olyan akadályok, amelyeknek elhárítása nem mehetett máról holnapra.

A trianoni békeszerződés olyan körülmények közé taszította az erdélyi magyarságot, amelyek számára félelmetesen idegenek voltak. A nemzet és az állam azonossága, amely eddig annyira természetesnek látszott, most szétvált s összeomlott minden, amiben eddig a magyar társadalom annyira hitt. Lélekben összetörve, önérzetében megalázva állott új sorsa előtt az erdélyi magyar. A kisebbségi élet új volt előtte, annak módszereit és lehetőségeit most kellett megtanulnia. Az új helyzetet nehezen értette, tájékozódni benne alig tudott s az új államhatalom közben brutálisan és céltudatosan végezte a maga munkáját. Évek telnek el, míg a keserűségből dac, az elfojtott szavakból „kiáltó szó”, az idegességéből ingerültség s ebből harc született, – évek telnek el, míg a céltalanságot céltudat, az ernyedtséget a vállalkozó kedv, a passzivitást aktivitás váltja fel.

A nyomás azonban egyformán nehezedik mindenkire s az első reakció, amely az erdélyi magyar társadalomban jelentkezik: *az ösztönös közeledés egymáshoz*. A költő hirdeti: ország nincs már, a haza elveszett, de egymást átölelő lelkek vannak és egymásfelé kinyújtott kezek. A *lelki egység* hamar kialakul, de ez az egység, amelynek első látható jelei az egyházak együttműködésében már a huszas évek legelején mutatkoznak, még távolról sem jelenti a szervezett életet, a céltudatosan irányított munkaközösséget. Bármennyire is más volt az erdélyi magyar társadalom alkata és szelleme, mint az egész magyar társadalomé, mégis a huszas évek elején a nemzeti életöszton sugallatára kialakuló társadalmi megértéstől még nagy út van a társadalmi együttműködésig, a harmincas évek erdélyi magyarságának mind inkább hódító életformájáig. A megoldandó feladatok kezdetben egy önmagával meghasonlott, anyagi létében egyre jobban veszélyeztetett, világnézeti ellentétektől és öncélú hagyományoktól széttagolt társadalomra nehezedtek.

Egykor *Apor Péter* még arról írt: „micsoda szeretetben éltenek az atyafiak és tíz íznyig is bátya, öcsém, koma, sógor hitták egymást” és nem hogy szégyenlették volna az előkelők szegény atyafiaikat, sőt örvendeztek nekik. „Az erdélyi szellemből következik, – írja *Tavaszy Sándor*, – hogy Erdély nemcsak népek, hanem életformák és társadalmi osztályok összefogása is. Ezt az életformát az egyszerűség és tisztaság által meghatározott puritánizmus jellemzi. Az erdélyi szellem győzelmes fennállásának eddig a legtöbbit a kívülről behurcolt osztálytudat ártott. Semmiképpen sem erdélyi, nem is volt soha idetartozó. Abban az Erdélyországban, amelynek egyházkormányzati hatóságaiban és testületeiben együtt ülnek pl. az egyháztanácsokban és presbitériumokban főurak és földművesek, a legmagasabb értelmiséghez tartozók és csizmadiák, vagy a legmagasabb fórumok alkotó tagjai között ott vannak a fejedelmi eredetű urak, papok, professzorok, vidéki ügyvédek és orvosok, ott nem is verhetett gyökeret az osztálytudat. Hogy mégis jelentkezett, ez nem varrható az erdélyi szellem nyakába.”

Durva módszerrel a századfordulóhoz kapcsolhatjuk Erdély megelőző társadalmi metamorphosisának beteljesedését. Az akkori erdélyi társadalom valójában messze eltávolodott a patriarchális Erdély hagyományaitól és életformáitól. Bár az ellentétek nem annyira kirívók, mint másutt, az osztályok kialakulását itt is befejezettek tekinthetjük. A hasonló nevelés, életfelfogás, szórakozások, vagyoni helyzet, hivatali rang, születés határozza meg a különbségeket. A magasabb rangúak igyekeznek rangjukat a társadalommal is elismertetni és kihangsúlyozni a különbségeket, amely köztük és a rangban alacsonyabbak között van. Az arisztokráciának, a nemességnek közéleti befolyás, hatalom van a kezében; következik eb-

ből, hogy akik ebben a közéletben érvényesülni akarnak, maguk is felveszik ezeknek az osztályoknak külső életformáit, mindent elkövetnek, hogy az előkelő származás látszatát keltsék. Nem új és nem is csupán nálunk észlelhető jelenség ez. Így történik kisebb nagyobb mértékben csaknem minden társadalomban. Nemcsak Apor Péternek van joga panaszkodni, hogy az erdélyiek hátat fordítanak régi egyszerű életüknek s címek és rangok után szaladnak. Már Angliai Erzsébet udvaráról feljegyzik, hogy ott minden iparos kereskedő, minden kereskedő nemesember, minden nemesember gróf és minden gróf herceg szeretne lenni. Ebben a jelenségben és az ebből keletkező osztálytudatban nem kellene tehát különleges magyar társadalmi betegséget látni, azonban betegséget jelentenek nálunk a cím- és rangkérdés neveléses túlzásai és az előkelőségből származó társadalmi hazugságok. Az erdélyi társadalmi rétegek valójában nem gazdasági osztályok, sőt Erdélyben nagy vagyonokról és nagy jövedelmekről egyáltalán nem beszélhetünk és önmaga a nagy jövedelem a patriarchális hagyományokat és előítéleteket tisztelő Erdélyben nem is adott sem társadalmi, sem közéleti jelentőséget. Erdélyben az a sajátos, hogy az osztályok nem a jövedelmek egyenlősége alapján formálódtak, hanem inkább az azonos származás, hagyományok, ízlés és életmód alapján; a vagyonnak is csak annyi a szerepe, hogy hasonló életmódot tesz lehetővé, ez pedig hasonló ízlést, műveltséget, szokásokat és világnézetet formál.

A kisebbségi éleink sorban a második s egyben a legjelentékenyebb reakciója ennek a társadalomalkatnak a szempontjából jelentkezett. Az osztálykülönbségeket – miként vázoltuk – a jövedelmi, születési és rangbeli különbségek együtthatása idézte elő, amelyekkel együttjárt a különböző életmód és életfelfogás. Most az történt Erdélyben, hogy a hivatali élet a magyarság számára jóformán megszűnt s vele együtt azok az életformák, amelyek a hivatali hierarchia járulékaik voltak. Megszűnt az embereknek hivatali rang alapján való értékelése és osztályozása, megszűnt az egész ebből kialakuló tekintélyrendszer, hogy lassan helyet adjon egy *új értékelésnek*, amely már nem a fizetési rangsor, hanem a *közösségben végzett munka alapján* történik. De bekövetkezett rohamos gyorsasággal a *jövedelmek nivellálódása* is s az a társadalom, amelyben lassan mindenki elszegényedik s ennek az elszegényedésnek nem a gazdasági viszonyok, hanem a hatalmi helyzet az oka, természetesen egymásra talál, – nem csak azért, mert minden egyes tag közös sorsnak a szenvedője, hanem azért is, mert egyszerűségében nivellálódik az életmód s közössé válik mindaz, ami az életmóddal együtt jár, tehát megszűnnek azok a feszültségek, amelyek az egyes osztályok között a vagyoni különbségekből keletkeznek. A kisebbségi korszakban meglepetve tapasztalhattuk, hogy az egész társadalom nyomott szociális helyzete az osztálytudat elhalványulására vezet s ezzel szemben a nemzeti tudat vagyis a társadalmi közösség öntudata erősödik. A szocialista elmélet alapján, amely szerint a népek közötti különbségek kisebbek, mint egy nemzeten belül a társadalmi osztályok közötti különbségek s a hasonló életsors jobban összefűzi az embereket, mint a nyelv és a kultúra azonossága, az lett volna várható, hogy a magyar paraszt közelebb fog állani érzelmileg a román paraszthoz, mint a magyar ügyvédhez. A kisebbségi élet ezt a tételt alaposan megcáfolta. Anélkül, hogy illúziókat akarnánk táplálni, meg kell állapítanunk, hogy a társadalmi helyzetnél erősebb összekötő kapcsolatok bizonyultak a nemzeti helyzet s mivel ez a nemzeti helyzet veszélyeztetett és üldözött volt, a közös sors s a közös feladatok a társadalmi osztályokat egymás mellé állították. Nem azt mondjuk, hogy a tár-

sadalmi osztályok megszűntek, de zártságuk feloldódott, felébredt a bizalmuk egymás iránt s ennek eredményeképpen a nemzeti szolidaritás együttműködésre fogta össze őket. Magas rangú állami tisztviselők, bírák, katonatisztek vesztették el egyik napról a másikra kenyerüket s kényszerültek kezük munkájával, nem egy esetben napszámosként, gyári munkásként megkeresni azt. Aki ilyen sorsra jut, – még ha nem is kerül olyan mélyre, mint az előbb említettek, – az rendszerint kitaszítódik osztályából, mert a társadalom a képzettség, a kenyérkereset és az életmód között természetes összefüggést lát. De Erdélyben, ahol magyarságuk, nemzeti voltuk taszította ebbe a helyzetbe a magasabb társadalmi rétegek megmaradt részeit, – ha gazdasági szempontból lecsúszott rétegeknek is voltak tekintetők, – szociális értelemben nem deklasszálódtak, mert a gazdasági kitaszítottság társadalmi értékelésüket nem érintette. Ellenkezőleg, éppen e révén alakul és erősödik társadalmunk belső összhangja s egy új társadalmi magatartás.

EZ TÖRTÉNT – reakcióképpen a kényszerrel szemben, tehát ez önmagában nem érdem, hacsak nem kapcsolódik tudatosan a magasabb célok felé való törekvéshez, mert Erdélyben új magyar feladatok jelentkeztek: az elesettségből fel kell emelkednünk, kézbe kell venni a kisebbségbe jutott magyarság sorsát, keresni kell az erdélyi magyar erő fokozásának lehetőségeit s meg kell találni a hitében megrendült nép belső öntudatát. A lét fenntartásáról volt szó s ez a létfenntartás nemcsak belső életerőt, hanem belső programot is igényelt. Érthető azonban, hogy ez az életprogram csak lassan született. A katasztrofális változásban is helytálló erdélyi magyarság már rég bebizonyította életerejét és még mindig nem elég világos külön életének célkitűzése és nem lát tisztán a szükséges eszközök világában sem; sok minden áll az új magyar erdélyi életprogram útjában, amíg megszülethetik s megindulhat, hogy a tömegeket meghódítsa. A létalapjukban megtámadott emberek elsősorban saját helyzetük mentésével foglalkoztak s a mindennapi életért vívott nehéz küzdelem elkedvetlenítőleg hatott. Sikerülhetett-e pár év alatt öntudatos nemzeti munkaközösségben összefogni a magyarságot? Feltehető-e, hogy a társadalom a maga nagy többségében misszióknak tekinti a kisebbségi sorsot, kemény feladatvállalásnak? A szorongatottság a legjobb erkölcsi erőket állandó küzdelemre és szakadatlan tusakodásra sarkallja, de a gyengébbeket letöri, elkedvetleníti, elfásítja. Az egyre jobban elproletarizálódó társadalom többségében talán nem feladatnak, hanem számkivetettségi állapotnak tekintette a kisebbségi sorsot, amelyből mihamarább szabadulnia kell, – ha van igazság a földön. A szegénység és üldözöttség eltorzítja a munkakedvet, az alkotásvágyat és a mozgáshoz szükséges lelki elevenséget. Vannak azonban még jócskán előítéletek is az átalakulás útjában, neveltetésből és megszokásból származó merevségek, sőt maga az önzés is. A kényelmesek, a maradiak, a megalkuvók becsvágya csak annyi, hogy zavartalan nyugalomban élhessenek. Sokan nem tudják levetkőzni a nemzetről való formalisztikus nézeteiket. A liberális tanokon felnőtt nemzedékek nehezen értik, hogy az egyén érdekeit a nemzet érdekeinek köteles alávetni. Az „úri” életről, az üres hivalkodásról és a külső életigényekről is nehéz volt sokaknak leszokni. Mindezek következményeképpen – ámbár a társadalom strukturális átalakulása hamarosan végbe ment – a társadalmi gondolkodás nem változhatott meg egyik napról a másikra. A formalista talán meg is elégedett az egység jelszavának sűrű hangoztatásával s az elnyomóval szemben természetesen kialakult érzelmi közösséget

könnyen összetévesztette a szervezett nemzeti étellel s az ebben megtestesülő nemzeti egységgel. Ehhez azonban nem volt elég a sorsfordulat adta érzelmi hatás s még az életkörülményekben beállt változás sem; a társadalmi gondolkodás csak akkor kezd kialakulni, amikor az erdélyi magyarság gondolkodói kialakítják az új életprogramot, megkezdik az előítéletek elleni harcot, azon igyekeznek, hogy a konzervatív, a radikális és a szociálista magyar közös életszemlélete megszülessék, az új életelvek közmeggyőződésé váljanak s mindennek eredményeképpen kialakuljon a román uralom alá került erdélyi magyarság – mint mondták – *családdá szervezett életközössége*. Páratlan és távlatában lenyűgöző feladat volt ez a „magunk revíziója” s aki ezt megérti, az tudja igazán felfogni: mekkora jelentősége van a közszellemünkben most beállott változásoknak, még akkor is, ha ennek a „magunk revíziójá”-nak nem is sikerült megeremtenie az annyira emlegetett osztály nélküli magyar társadalmat.

KÉRDÉS azonban, hogy létezhetik-e egyáltalán a valóságban olyan társadalom, aminőről az erdélyi idealisták szóltak. Ismerünk olyan társadalmakat, amelyek sokkal kevésbé tagoltak, mint a magyar. Egységesebb volt a román társadalom is, nem voltak meg benne azok az osztályok és így azok az ellentétek sem, amelyek nálunk a kisebbségi élet vezetőinek annyi gondot okoztak. Hasonlóképpen két osztályúnak nevezhető az északi népek, így a finnek társadalma is. Ezek azonban a természetes körülmények folytán fejlődtek ebben az irányban, míg a magyar társadalmat most kell neveléssel átalakítani. Forradalmi intellektuelek a múltban kísérleteztek is azzal, hogy hagyományaikat és neveletésüket megtagadva kiszakadjanak osztályukból s életformájukat, gondolkodásukat megváltoztatva önként proletárizálódjanak. A narodnyikoknak vagy tolsztojánusoknak kétségtelenül erősen etikus magatartása azonban gyakorlatilag alig hozott valami eredményt. Erdélyben mégis az értelmiségi rétegnek ugyanilyen etikai alapon – de nem szociálista, hanem nacionalista elvek szerint – kellett magatartásában és életfelfogásában teljesen átalakulnia.

Ennek az átalakulásnak elsősorban lelki feltételei vannak, mert hiába való a társadalom új szervezkedési folyamatának megindítása, amíg az életformára maga a társadalom lelkileg nem elég fogékony. A lelkek ébresztése s a lelkek megszerzése megelőzi a tulajdonképpeni társadalmi reformot. A politikusok és a társadalomszervezők útját a szellemi elit készíti elő, akárcsak Erdélyben, ahol írók, költők, papok és gondolkozók vetik fel először az erdélyi sorskérdéseket, tanítanak a helytállás, a földhöz és a néphez való hűség parancsaira. Az irodalomból és predikációkban lesz világossá az alapvető felismerés, hogy *aki földi erőiben szegény, annak lélekben és szellemben kell gazdagnak lennie*. A „magunk revíziója”-nak velejárója a *lelki és szellemi hatalom* felismerése és méltánylása. A lelki ellenállás biztosítja a nép egzisztenciáját s az erdélyi magyarságot a szellem ereje teheti hatalmassá. A történelem és a nép felé fordul az új erdélyi magyar figyelme, ama források felé, amelyekből bőven fakad a magyar lélek és szellem hagyománya s örök tanítás és biztatás az elesett jelennek. A társadalomszemlélet ennek a folyamatnak következtében szükségszerűen alakul át s ez már tartalommal tudja kitölteni azokat a kereteket, amelyek időközben a kényszer nyomása alatt kialakultak.

Mindenekelőtt meggyőződésé lesz, hogy az individuális elvrendszer csődbe jutott és a társadalmi kérdések megoldásánál nem lehet a kollektív – a mi fo-

galmazásunkban: népi – szempontokat figyelmen kívül hagyni. A liberalizmus az uralma alatt létrejött társadalmi osztályokat és a szociális kérdést is – akárcsak a marxizmus – egyoldalú osztályszempontok szerint ítélte meg. Az új erdélyi magyar társadalomszemlélet leszámol az individualizmussal éppúgy, mint a liberalizmus osztályszempontjaival. A kisebbségi életforma: *nemzeti egység*, amelyet osztályszempontok nem veszélyeztethetnek, individualizmusok nem gyengíthetnek; egyetemes jellegű összefogásra van szükség, a nemzet ösztönös sorsközösségét öntudatos munkaközösséggé kell formálni, amelyet a nemzettest különböző rétegeinek egymásért végzett testvéri szolgálata éltet.

A szellem sodrában azután ez az új társadalomszemlélet mindinkább közelebb jut a valósághoz és a való élet reális követelményeihez. A „magunk revíziója”-nak elmélyülése következtében meggyőződéssé lesz, hogy a nemzet nemcsak érzelmi közösség. Megmaradásunk nem csupán lelki egységünkön, hanem az erős politikai, művelődési és gazdasági szervezethez múlik; szoros összezárkozás szükséges, erős társadalmi, művelődési és gazdasági szervezetek kelljenek. *Nem elégséges az érzelmi egység*, mellyel a politikai vezetés megelégedettnek látszott, *társadalmi egység kell*, mert a közösség csak tagjainak egyenrangú érvényesülésén épülhet fel. Társadalmunknak egyként fundamentuma minden társadalmi réteg, minden társadalmi rétegnek egyforma felelősséget kell hordoznia és a vezetésben is egyforma részt kell kapnia. Eszerint „a nemzet a közös nemzeti munka műhelye, amelyben minden tag minden szellemi tehetségével és munkájával a fajtestvér szolgálatára siet”. (László Dezső) „Egyetlen dolog van, ami megrázkódtatások után záloga lehet a jövőnek: a magyarság belső ereje, ami öntudattal és hivatásérzettel párosul” – írja *Tamási Áron*, s a kérdésre, hogy mi biztosítja ezt a belső erőt, nyíltan felel: „ha az egységes, erős és erkölcsös nemzeti társadalmat szervezünk”. Az elvek most már gyakorlatiasabbak. Meg kell alkotni a kisebbségi magyarság szervezett önfenntartását, amelynek keretében másfélmillió magyar biztosítani tudja másfélmillió magyar anyagi és lelki egzisztenciáját. Csak annyit valósíthatunk meg sajátos életünkben, amennyit a magunk erejéből meg tudunk valósítani. A magunk erejét a szervezethez mértéke és határai állapítják meg. Ki kell alakítani az erdélyi magyarság egységes társadalmi szervezetét és ki kell irtani mindazt életünkben, ami ennek útjában áll. A nemzet organikus közösség, test és lélek, s így a politikai, művelődési, gazdasági és társadalmi kérdések szoros kapcsolatban fonódnak össze. A közösségi élet minden tényezőjét és életszervét a nemzeti munka szolgálatába kell állítani. Mindenkinél fel kell ismernie, hogy egyéni java és boldogulása össze van forrva a nemzet javával és boldogulásával s így az erdélyi magyarság minden egyes tagjára sorskérdéseink iránti tevételes szolgálat és munka hárul. *Elő orgánummá kell szervezni a magyar népet, amelyben minden réteg egymással és egymás által él.*

A RÉGEBBI TÁRSADALMI OSZTÁLYOK átértékelése ennek az új szemléletnek a jegyében történik. Az arisztokrácia nem lebeg az elérhetetlen magasságokban; előjoga szintén a szolgálat, beneficiuma a több szolgálat. Az arisztokrácia beletagoódik az értelmiségbe s a vele szemben táplált társadalmi előítéletek egyenes arányban gyöngülnek azzal, hogy benne is feloldódik a rangból folyó merevség s a patriarchalizmus korszaka után idegenből importált osztálygőg és üres fennhéjzás. Vagy vegyük a társadalom ellenpólusát, az osztálytudatot ugyancsak táp-

láló munkásságot. Hasonló jelenség figyelhető meg ezen a részen is. Már néhány évvel előbb megállapíthattuk éppen a *Hitel*-ben, hogy a magyar munkásság táborában mind inkább halványul az osztályharcos szemlélettel duzzasztott osztálygóg, mind nagyobb méretű a nemzeti közösség támogatása és művelődési egysége utáni vágy. A munkásság sem tud kitérni az erdélyi magyar reálitás kényszere elől, az új magyar eszmerendszer vonzásából s betagoódik szervesen a magyar társadalomba, fokról fokra lazítván azokat a kötelekeket, amelyek osztályszempontból a nemzeti közösségen kívül álló erőkhöz kapcsolták. Egyszóval az első idők reakciójaként jelentkező természetes lelki egység tökéletesítéseképpen későbbi időpontban programszerűen jelentkezik a nemzeti egység kialakításának gondolata, mivel a valóság kényszerítette mindenkit annak belátására, hogy az önvédelmi harc és a nemzeti fejlődés nem tűrheti meg a társadalmi ellentéteket. A külső erők meggyengülése, sőt elvesztése után a tusakodó önkritika meggyőzően hirdette, hogy a belső erők a mi boldogulásunk s az, ami ezt a belső erőt kinyilvánítja: az erős társadalmi szervezet, s mi sem bizonyítja jobban e tan hódító erejét, mint az, hogy társadalmunk eddig külön utakon járó részei önként fordultak egymás felé s hordták szét azokat az akadályokat, amelyek ennek a társadalmi értékű nemzeti egységnek az útjában állottak, – főként az egyesek lelkében, előítéleteiben, az egy elmúlt korszak szellemi hatása alatt kialakult társadalomszemléletben.

Ez a változás tehát lényegében az *egyének metamorphozisa*. Új közösséget megújult egyének nélkül nem is lehet építeni. Új életlátásra, a magatartás átalakulására van szükség. Az egymásért való felelősség és áldozatkészség gondolata erőtlen, ha csak lebegő idea, ha nem gyökeredzik mélyen a közösség minden egyes tagjának lelkében. *Új embertípusra* van szükség, a hősi, áldozatos és harcoss emberre. Komoly írásokban és hősi versekben felébresztettük a végvári vitézek életét, – mondja egyhelyt Tamási Áron, – odaállítottuk magunk elé a hősöket, akik a szellem és test együttes bátorságával szinte reménytelenségben tudnak férfiasan küzdeni. Szolgálat és kötelesség határozza meg az új erdélyi magyar magatartását. Tehát a liberalizmus kényelmes, magának élő embertípusával szemben kialakult a kisebbségi élet közösségben és közösségnek élő hősi embertípusa a gondolkozó, küzdő, saját lábán megállni tudó embernek a típusa, akinek munkáját a közösségi erkölcs és a közösségi fegyelem irányítja.

A HARMINCAS ÉVEKBEN ennek a társadalomszemléletnek hirdetői és apostolai már nemcsak a szellem kiválasztottjai: költők, írók és társadalombölcselek. Ezek a gondolatok ekkor már élesen visszhangzanak értelmiségünk nagyobb részében s új elit vállalkozik a gondolatok megvalósítására. A vezetőréteg színváltása alig volt észrevehető, forradalom és külső zavar nélkül jut előtérbe az új ember s vele és általa az új társadalomszemlélet. Ezek a csendes reformerek nem érdekeket hajszoltak, nem önérvényesítésre törekedtek, a szolgálatot vállalták és eszmét sugároztak. Ehhez nem kellett erőszak, csak munkát kellett vállalni és a vállalt munka elért eredménye ajándékozta meg őket azzal a tekintéllyel és hatalommal, amit mások harccal és zavartkeltéssel szereztek volna meg.

Az elit kiválasztásának módja is megváltozott, – akárcsak Európa valamennyi megújuló társadalmában. Nem a hagyományos magyar arisztokratikus elv, de nem is a liberális demokráciák többségi elve érvényesül; az erdélyi vezetőréteg *a közös hivatástudat, felelősségérzet, elhivatottság* alapján alakul. Nem születési vagy vagyoni

előjog, de nem is mandátum jogosít fel a közéletben való részvételre, hanem a lelkiismeret, a felelősségérzet, a szolgálat vágya. A látszólagos vezetés az élet egyik-másik vonalán lehet ugyan azoknak kezében, akiket még más elvek juttattak az élre. A társadalom formálása azonban egyre inkább az új elit kezébe kerül és egyre nő azoknak az intézményeknek (pl. az egyházaknak) a jelentősége, amelyeknél ez a kiválasztási elv jobban érvényesülhet.

Az osztályjellegnek árnyéka sincs ennek az új erdélyi vezetőrétegnek a lelkében és szellemében. Származásuk, neveltetésük, anyagi helyzetük, életmódjuk a lehető legkülönbözőbb, mert társadalmunk nem egy csoportjából csapódtak ki. Minden egyes társadalmi rétegünk érdekelve van ebben az új vezetőrétegben. Különböző kapcsok helyett belső kötelekék fűzik szorosra köztük a szálakat. Személyi előnyök megvetése, önzetlenség és munkakészség jellemzi őket. Osztálytudat helyett hivatástudat tevékenységük mozgató ereje. Büszkén vallották magukat *népünk szolgáltató értelmiségének*.

Ha valamilyen el akarjuk marasztalni ezt az új értelmiséget, ez csak annyi, hogy merészen ideálisták voltak tagjai, a gondolatok és az eszmék, amelyeket hirdették, sokszor döbbsentettek meg azzal, hogy talán irreálisak. Bár igaz, hogy az ideológia soha nem áll messze az utópiától, a hódító eszmék mértéke mindig több és magasabb, mint a valós élet mértéke. De – védelmükre mondhatjuk – ők tudtak számolni a valósággal is, hiszen közülük kerülnek ki azok, akik az eszméből valóságot is formálnak. Mert *nem két külön kör az eszmehirdető és a -valósító köre*. Együtt vannak és együtt hatnak – s ez a mi társadalmi reformunknak nagy szerencséje. Az eszmehirdető megfogalmazta az elveket, rámutatott a jelenségekre s fölmutatta az eszmét. Természetesen ő inkább kontemplatív típus, sőt hajlamos az irreáliákra is, de szuggesztíója éppen ezért fokozottabb, s nyughatatlan szelleme nap mint nap új lököerő, mely a valósító, a reálításokkal is számoló, cselekvő társat állandó munkára, az ellenkezéssel szemben meg nem riadó magatartásra, a nehézségeket leküzdő önbizalomra ösztönzi. Ez utóbbiak praktikus és szívós magyarok, akiknek ideje a harmincas években következik el. A magyarság életkedve ezekben az években egyre erősebben jelentkezik s szükség van arra, hogy amit az eszmehirdetők eddig jobbára csak szuggeráltak, azt most tudatosan megvalósítsák a gyakorlati építők. Minő szerencse, hogy nálunk is nem az történt, mint az anyaországban, hol az eszmehirdetők útjáról messze letértek az új magyar élet építői, sőt gyakrabban figyelembe sem vették azokat a gondolatokat és eszméket, amelyeket a magyar szellem a magyar élet megújítására meghirdetett. Nálunk is volt ellentét a szellem és a „második kör” gyakorlata között, de az ellentét nem a szembenállásból és nem az egymásról való nem tudásból vagy egymásnak kölcsönös lebecsüléséből, esetleg a gyakorlati ember korlátosságából és az eszmék iránti érzéketlenségéből következett, hanem abból, hogy az eszme és a gyakorlat között mindig áthidalhatatlan különbség van*. Ha sok kompromisszumra is kényszerült az erdélyi gyakorlati ember, mégsem lett soha árulója annak a „magunk revíziójá”-nak, amely végeredményben megteremtette számára a közszellemet és az alkalmas társadalmi magatartást, lehetővé téve az erdélyi magyar társadalom

* Az az ellentét, amelyről megelőzőleg *Tamási Áron* szól, a szellem embere és az „első kör” politikája között figyelhető meg és természetes jelenség, ha meggondoljuk, hogy kezdeti kisebbség-politikánk eszmerendszerét még nem az új helyzet formálta, (a szerk.)

átalakításának a harmincas évek második felében megindult, de sajnálatosan be nem fejeződött folyamatát.

KIFOGÁSOLHATÓ-E, hogy az erdélyi magyar gondolkodás és társadalmi magatartás átalakításának feladatát egy egészen kis számú elit vállalta és végezte csupán? Aligha. Szellemi forradalmat tömegek még nem csináltak. A szellemi forradalom a küldetést érző kisebbség feladata, a tömeg azzal lesz részes a forradalomban, hogy vagy cselekvőleg támogatja, vagy csendesesen együtt érez a változást akarókkal. Az erdélyi magyar társadalom nagyobb tömegei is eképpen vettek részt az erdélyi magyar szellem forradalmában, együttérzésük számos látható jelét adták, megindítottak olyan társadalmi mozgalmakat, amelyeket már az új közszellem és társadalmi magatartás éltetett. Ha előítélet nélkül szemléljük az *Erdélyi Magyar Gazdasági Egyesület* vagy a Magyar Népközösség kolozsvári *Tizes Szervezetének* munkáját, lehetetlen észre nem venni, hogy az a társadalom, amelyik ilyen közösségi munkára képes, már nem a huszas évek fáradt, rezignált társadalma, amelyik életének értelmét a valóságtól és a lehetőségektől messze eltávolodva keresi. Ez a társadalom már egyre inkább az együtt érző és együtt munkálkodó, egymásért felelősséget hordozó, vállalkozó magyarok társadalma, amelynek minden rétege kezdi mind határozottabban felismerni a maga sajátos teendőit. A gondtalanabb életből szorongatott helyzetbe jutott népet sorsa új erények kifejlesztésére és új magatartás kialakítására sarkallta. Minden lehetőséget nem tud még kihasználni, de tud már – ha még nem is nagyméretűen – reálisan építeni a felismert erkölcsi és szellemi alapokra.

Lehetséges, hogy a felszabadulás után ez a magatartás meginogjon és a balsorsban kialakult életelvek nyomtalanul eltűnjenek? Az eszmék, amelyek életünket irányították, megzavarodni látszódnak és a zavar nyomán a tájékozatlanság és bizonytalanság lesz úrrá a lelkeken. Az átalakulóban levő társadalomban a szellemi válság jelei mutatkoznak és látszatra nem alaptalanul szegeznek mellünknek a vádat, hogy hűtlenekké váltunk az oly nagy hévvel hirdetett eszményekhez. Romantikus lett volna önszemléletünk vagy az eszmék, amelyekben hittünk, csak a kisebbségi sorsban lettek volna érvényesek és a szabad Magyarországon hasznavehetetlenek? Szembe kell néznünk őszintén ezekkel a kérdésekkel, mert ha valóban elárultuk régi eszményeinket, akkor ezek életünket a közelmúltban sem irányították. És ha ezek az eszmények csak a kisebbségi életben voltak használhatók, úgy akkor fölösleges ma ezekre minduntalan hivatkozni, mint olyanokra, amelyekben megtaláltuk egy jobb és korszerűbb társadalom megvalósításának eszközeit.

Tagadhatatlan, hogy a felszabadulás ténye előidézett bizonyos fokú változást az erdélyi magyarság társadalmi magatartásában. Érthető és menthető ez a változás, hiszen megszűntek az okok, amelyek a társadalmi összeforrást, az osztálygög lebontását és az egyéni szolgálatvállalást megvalósították. Megszűnt a külső nyomással szembeni védekezés szükségége, a veszélyeztetettség érzete és helyreállottak azok a tényezők, amelyek a társadalom egyes rétegei között a különbségeket és ellentéteket okozták: a hivatali rangok szerinti hierarchia és a jövedelmek közötti különbségek. Az állam pedig átvette azoknak a munkáknak végzését, amelyeket eddig a társadalom vállalt kényszerűségből s így látszólag megszűnt a jelentősége az öntudatos és jól szervezett társadalmi életnek. Sok minden következik ezekből. A hivatali rangok különbsége és a hatalom, amely a hivatallal jár, új értékelést

látszik bevezetni, s így a nemzetért végzett munka és felelősségtudat megszűnik az értékelés mérője lenni. Kialakulnak a rangok és méltóságok szerinti tekintélyek, amelyek a kisebbségi életből hiányoztak, és ezzel lassan háttérbe szorul az a szellemi elit, amelyre a kisebbségi életben a társadalom irányítása nehezedett. A nyomorúságból felemelkedő magyar társadalomban nagyobb jövedelmek alakulnak ki s ezek költségeiből életmódot vonnak maguk után. A szegénység által ránk kényszerített életformák tehát hanyatlanak és azok, akik kényszerűségeiből vagy erkölcsi meggyőződésből ezekhez továbbra is ragaszkodnak, szükségszerűen eltávolodnak azoktól, akiket hajlamaik más életmód felé vonzanak. A hiúság és érvényesülési vágy is sokakat kiszakít eddigi életformáik közül. A vezetőrétegben már nem a belső hit, hanem az érvényesülési vágy, összeköttetés, vagyoni helyzet alapján történik a kiválasztás. A tömegek és a vezető értelmiség közötti kapcsolat lazul és az egyén, aki eddig a nemzetben és nemzetért élő közösségi lény volt, ma ismét a maga boldogulását kereső, egyéni felelősségtudatát félretevő ember kezd lenni. És a látszat az, hogy a régi életelvek helyét nem foglalja el semmi, a társadalomban zavar és bizonytalanság uralkodik az ideák terén.

Téved azonban az, aki ebben a jelenségben általános jelenséget észlel. Minden felületes látszat ellenére az erdélyi magyar társadalom többsége nem mutat semmi hajlamot arra a mélyreható metamorphozisra, amelyről annyi aggodalommal és oly sokszor szó esik. Annyit fogadhatunk el igazságnak, hogy valójában van egy társadalmi réteg, amelyik ma élelmessége és anyagi helyzete vagy szerencsés elhelyezkedése miatt a társadalom vezetőrétegének lenni látszik, s ez igyekezett – mint alkalmatlan és nem az ő testére szabott ruhát – szegre akasztani nemrég kényszerből elfogadott életelveit. Eddig az erős közszellem hatása korlátozta egyéni meggyőződésének nyílt megvallásában, mert eddig is azt vallotta magában, hogy ezek az elvek csupán a kisebbségi élet által ránk kényszerített, de természetüktől és érdekeinktől idegen elvek, amelyekre tehát ma már semmi szükség sincsen. Minden társadalomban megtalálható ez az egyidejűleg reakciós és konjunkturális réteg s nálunk sem az tölt el aggodalommal, hogy ez a kategória létezik, mint sokkal inkább az, hogy súlya és befolyása növekedőben van, hangja erősebb, mint a közelmúltban. Érvényesülésükhöz még hozzájárul az a körülmény, hogy a szellem elvű emberei, akik a nagy belső forradalom zászlóvivői voltak, mintha elfelejtették volna a nyelvet, amelyen beszéltek. Az a réteg, amely mögöttük állt – jórészt papok, tanítók, tanárok, szabad értelmiségiek – s amely réteg minden eddigi szellemi mozgalmunknak éltető és közvetítő közegét alkotta; a kisebbségi életnek szolgáló és vezető értelmisége volt s ha nem is valóságos, de legalábbis szellemi hatalommal rendelkezett, szervezeteink és intézményeink dandármunkáját végezve és a falu vezetését ellátva, a kisebbségi élet első vonalában állott, – ma áldatlan jelentéktelenségre kárhoztatott. Ők ma sem hűtlenek hitükhöz és elveikhez, mert meggyőződtek az igazságról, azonban a társadalmi intézmények szerepe összezsugorodott, az irányítás minden vonalon a közigazgatás kezébe került, az értékelés a hivatali hierarchia alapján történik s ez az *új élet eszményeit magában hordozó réteg kiszorult a társadalmi élet perifériáira*, nem tudja megadni a szellemi elitnek azt a háttérrel, amit a múltban megadott. Látszólagos tehát a változás, amiről szó esik s a változás látszatát az az eltolódás indokolja, mely a vezető rétegben az állami élet helyreállításával beállott. Nem beszélhetünk tehát arról, hogy az erdélyi magyar hűtlen és áruló lett. Arról kell beszélni, hogy *a lélekben és felfogásban*

átalakult erdélyi magyar értelmiség szerepe és befolyása megkevesbedett s közéleti súlya megcsappant.

Ebből következik, hogy ma nem újabb „magunk revízió”-jára van szükség, hanem a beállott szerepeltolódások tudatosítására és arra, hogy visszaadjuk súlyát és hitelét annak az értelmiségnek, amely felismerte az igazságokat és ma is hisz azokban. Ezek az igazságok nem a kisebbségi élet igazságai voltak, hanem a magyar megmaradás igazságai. A kisebbségi életforma a nemzeti egység volt s ennek megvalósítása érdekében az osztálykülönbségek megszüntetése, minden magyar erő és tehetség érvényesülésének biztosítása s tervszerű munkába állítása volt az elsőrangú feladat. A társadalom felismerte a szellem és az erkölcs megtartó erejét. Eltávolodott az egyoldalú politikai szemlélettől és olyan új nemzetszemléletet alakított ki, amely totálisnak is nevezhető, hiszen a nemzet politikai, szellemi, erkölcsi, élettani és gazdasági funkciói között nem akart sorrendi különbséget tenni. Hirdette, hogy a nemzet érzelmi közössége mögött nélkülözhetetlen az erős politikai, művelődési, gazdasági és társadalmi szervezetség. Az új közösségi élet alapja a nép és nép alatt komolyan szervezett közösséget kell érteni, a közösség minden tagjában az áldozatkészség és az egymásért való felelősség gondolatát kell beoltani. Megváltozik az egyén és a közösség viszonya, az élet új törvényei megkövetelik mindenkitől a közösségi érdekek szolgálatát. A társadalom saját erőfeszítéséből elképzelhetetlen feladatok megoldására képes, ha annak élén belső hivatásérzetből szolgáló vezetők állanak.

Nem a kisebbségi élet igazságai voltak ezek; *a mi szellemi forradalmunk lényege ugyanaz, mint ami egyidejűleg az Európa-szerte megindult szellemi forradalmak lényege*; csak nem tudtuk a magunk életének elméletét olyan biztonsággal megfogalmazni, mint mások, – inkább eszményeink voltak, mint eszmerendszerünk. A gyökerek is azonosak. Mindenütt a XIX. század materialisztikus pozitívizmusa és individualizmusa ellenében, azok reakciójaképpen születik meg az új eszmerendszer. Születésének körülményei folytán ez az eszmerendszer lényegileg nem politikai, hanem inkább etikai magatartás. Nem programpontokat és nem politikai rendező elveket jelent, hanem az élet tartalmának s magának az embernek a megújítását. A korábbi embertípus helyébe mindenütt új embertípust igyekeznek állítani: a kötelességtudat hajtotta, nyílt küzdelembe szívesen bocsájtkozó, a kötelességeket minden áron vállaló, spirituális ember típusát. Európa-szerte az az ember kerül előtérbe, amelynek vonásai veszélyes századokban annyira jellemezték a magyart is. Az új embert a legszorosabb szálak kötik a közösséghez, teljes valójával beletagozódik a társadalomba és a nemzetbe. Az individuális életforma megszűnik, a kollektív életforma ideje következik, a nemzeti gondolatot a népi gondolat támasztja alá, továbbá a szociális felelősség elvének érvényesülése, s erőssé teszi, hogy megsemmisülnek az egységbontó tényezők: osztálygög, tőkeuralom stb. A cselekvő ember és a cselekvő társadalom kötnek szövetséget, hogy a szervezett társadalom minden belső erejének mozgósításával állhasson a megnövekedett feladatokkal birkózó állam segítségére. A társadalom és az állam vezetése új nemzeti elit kezébe kerül, amelyet a közös életszemlélet és a közös küldetés tudata formál ellenálló egységgé. A közösségi munkát pedig a nemzeti hivatástudat irányítja, munkája révén a közösség a nemzet által kifejlesztett értékeket akarja tovább fejleszteni, az új értelmű nacionalizmusnak akar általános és döntő érvényt szerezni.

Földolgozatlan ma még az erdélyi magyarság két évtizedes szellemtörténete, de mégis bátran és felelősséggel állítjuk, hogy ami nálunk történt, az lényegében nem más és nem kevesebb, mint ami Európában történt. Nem az életformák alakulása a lényeges a múltban sem, ma sem; az élet tartalmának, az életszemléletnek és a társadalomszemléletnek az alakulása a lényeges a mi szellemi forradalmunkban is és az európai szellemi forradalmakban is.

Minden aggodalommal szemben ma még merjük állítani, hogy a nagy többség nem lett hűtlen ehhez az eszmekörhöz. Legfőnnebb zavarban van, mert látása és életelvi egyszerűbb, világosabb, határozottabb és etikusabb életformához kapcsolódott s a felszabadulás – legalábbis időlegesen – életét komplikáltabbá tette: ma, látszólag, seregnyi igazsággal találkozik szemben s tapasztalatok híján tanácstalanul áll velük szemben. Útvesztőkbe jutottunk s ennek következtében, még a kitűnőek lelkén is, úrrá lesz a bizonytalanság vagy éppen a kishitűség s ez akadályozza, hogy a sok elszánt akarat egyetlen akarattá forrjon össze s a balsorsban acélozott missziós tudattal új magyar magatartást segítsen uralomra jutni.

VITA SÁNDOR